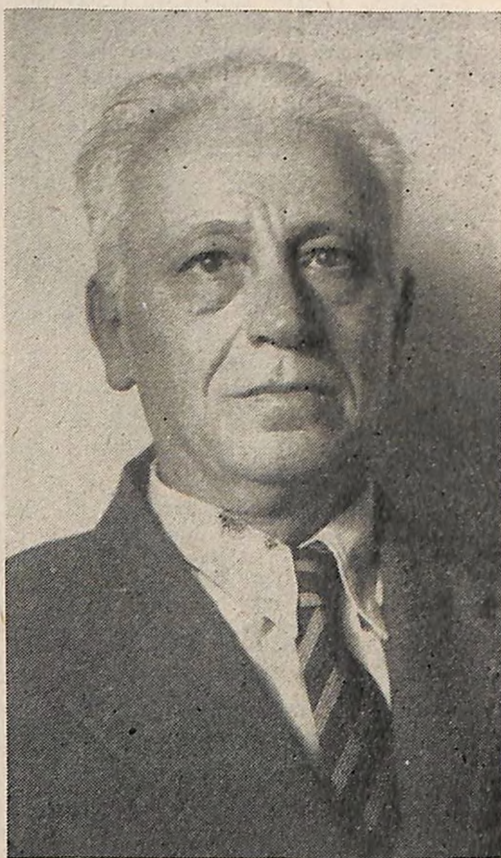

DR CVI ROTEM, TEL AVIV

HINKO GOTTLIEB U EREC JISRAELU

Uz desetogodišnjicu smrti

Hinko Gottlieb

Kad su dr Hinko i Ruža Gottlieb stigli u Palestinu, 25 marta 1945, nije ime Hinka Gottlieba bilo sasvim nepoznato hebrejskoj čitalačkoj publici. Doduše, prva njegova stvar koja je izašla 21. 11. 1939 na hebrejskom jeziku — antinacistički feljton *Štuka s orasima, na židovski način* — nije mogla u početku ratnog vihora da pobudi veću pažnju. Ali njegova priča, u suštini oštra satira na Hitlerov „novi red“, *Metuzalemov konac*, štampana u književnom prilogu „Davar“ 8. 12. 1944, izazvala je malu književnu senzaciju. Mnogi su se zanimali za sudbinu pisca koji se odlikovao tonom neobičnim u hebrejskoj literaturi. Dolazak Hinka Gottlieba popratio je „Davar“ u svom podnevnom izdanju 26. 3. 1945 riječima pozdrava i prevodom njegove satiričke priče *Pravednik*, a 14. 6. 1945 donio je u jutarnjem izdanju opširan književni prikaz o njemu.

Nije to značilo da je književni put Hinka bio utrt i da mu je bila obezbijedena kakva takva egzistencija. U onoj grupi imigra-

nata, koja je stigla iz Italije tri dana prije Pesaha 5705, bili su Hinko i Ruža samo dvoje između devet stotina ljudi koji su najprije morali da prođu kroz logor u Atlitu. Logor je bio odvojen od svijeta bodljikavom žicom, pod kontrolom britanske mandatarne vlasti, engleske vojske i palestinske policije. Ali brigu o useljenicima vodilo je imigraciono odjeljenje Jevrejske agencije. Zbog većeg broja Jevreja iz Jugoslavije dozvoljeno je i pretstavniku Hitahdut ole Jugoslavija da se daje zatvoriti u logor i da provede s novim useljenicima nekoliko dana i noći, među njima i sedersko veče. Njegov je zadatak bio da daje ljudima savjete kako da se smjeste i kamo da uprave svoje prve korake. To nije bilo lako, ali nije bilo lakše ni poniranje u bezdan patnji koje su se sručile na te ljude otkako se nacistička neman bacila na Jugoslaviju.

*

U pohabanim, poluvojničkim mondurama, izgledali su Hinko i Ruža još stariji nego što su bili. A u dušama su bili još slomljeniji i nesrećniji nego što su izgledali. Neki od njihovih saputnika-sapatnika umjeli su da pričaju koliko je njih dvoje davalo snage drugovima u logorima i koliko su se zauzimali za žrtve nacizma iza kapitulacije Italije. Hinkov *Psalam*, čitan svake subote u logoru u Kraljevici u 1942/43, bio je izvor vjere i bodrenja. Njegov igrokaz *Sanduk iz Persije* izveden je u logoru na Purim i davao je malaksalima nade u budućnost. Njegov neumorni i požrtvovani rad u Južnoj Italiji ostao je mnogima nezaboravan.

U sirotinjskim zavežljajima, u kojima su Gottliebovi preneli svoje „kućanstvo” iz Barija, svakako su najvredniji dio sačinjavali njegovi književni radovi, koje je uspio da spase sa sobom iz logora u Kraljevici i na Rabu, kroz sva stradanja partizanije. Propalo je, dakako, sve što je ostalo u ladicama pisaćeg stola njegovog zagrebačkog stana, u Tomašićevoj ulici br. 10, i velik dio onoga što je napisao u logoru i partizaniji i što je izgubljeno prilikom različitih povlačenja.

Postojala je osnovna razlika između Gottliebovih i mnogih drugih koji su došli s njima. Drugi su bili glasni i tražili od svakoga da čuje njihove jade i žalbe, njihove zahtjeve i zamjerke. Niko nije toliko pretrpio kao oni, niko nema većega prava na priznanje i na materijalnu pomoć od njih, nikome se ne čine već na prvom koraku tolike nepravde kao njima. Zato su svaki čas udarali u plač i u prijetnje. Gottliebovi su se ovili plaštem šutnje, — kao da se presušio izvor i suza i riječi. U njihovu društvu imao si sigurno osjećanje da oni po nekom nepisanom zakonu ne govore o svojoj ličnoj nesreći — čak ni jedno s drugim, kad su bili sami među sobom. Dođuše, Ruža je u svojoj impulzivnosti znala da se oda u najintimnijem društvu i da iskali svoju nesreću. Možda je čak u duši sumnjivala Hinka da je usmrtio svoj bol i da se ogradio od njega — jer ga je toliko duboko zakopao u sebi da si ga mogao nazreti tek u njegovom književnom stvaranju.

*

I tako su Gottliebovi počeli život novih useljenika. Najprije su stanovali osam mjeseci u prizemlju vile u Giveat Rambamu, u malom stanu, koji im je stavila na raspolaganje bogata i razgranjena familija Tajber, preporukom njenih poslovnih prijatelja podrijetlom iz Jugoslavije.

Za svih mjeseci u Giveat Rambamu bio je Hinko Gottlieb uglavnom zaposlen pisanjem aktovke *Izgorjela šuma* i izbrušivanjem priče *Ključ od velikih vratiju*.

Za Gottliebovo duševno stanje pri dolasku u zemlju izvanredno je značajna aktovka *Izgorjela šuma*. U njoj je obrađen problem bračnog para, koji je u ratu izgubio životnu uzdanicu, genijalnog sina, koji ne može da se snađe u poslijeratnom svijetu. Na površini to je sukob malograđanske porodice s novim režimima, ali ispod te spoljašnosti izbija suština tragedije — vječna ljudska problematika oca i majke, ostarjelih, premorenih, utučenih, koji ne vide smisla ni svrhe života i zato biraju smrt, ponijevši sa sobom i genijalno otkriće koje je učinio njihov pokojni sin.

Nema sumnje da su se u Hinka, ma i potsvijesno, javljale misli na samoubistvo, naročito otkako je izgubio i drugog sina Vladu, pri saobraćajnoj nesreći 10. 9. 1944 u Južnoj Italiji. Ali i pored tjelesne slomljenosti i duševnih stradanja Hinko se nije dao. Tom je aktovkom dao izražaja tragičnoj sudbini koja je bila tipična za one dane i koja je morala da potrese svijet. Koncem 1945 priredila je telavivska literarna agencija „Moadim“ čitanje, kojemu su prisustvovali pisci i kritici, i aktovka je izazvala vanredan interes. Ipak se pokazalo da ni u Palestini ni izvan nje nije uspjelo pridobiti nijednu trupu da je prikaže. Za jedne je pri tome bila odlučna njena naoko anarhistička tendencija, za druge njen bezdani i beznadežni pesimizam. U *Izgorjeloj šumi* Gottlieb je „odreagirao“ i sagorio svoje samoubilačke namisli, i time je ova aktovka svakako izvršila važnu misiju. Ali i pored svoje umjetničke dubine ona je ostala mrtvo slovo u ladici. Poslije je Gottlieb od agencije zatražio povrat rukopisa, jer je namjeravao da stvar očisti od poratnih aktuelnosti i da izvede na površinu njeno dublje općeljudsko značenje, a da pri tome izradi komad koji će „ispunjavati veće“. Ali tu svoju namjeru nije nikad ostvario.

*

Ključ od velikih vratiju nastao je u emigraciji u Kraljevici potkraj 1942 i dospio s autorom i u talijanski koncentracioni logor na Rabu. Poslije kapitulacije Italije, kad su se Gottliebovi pridružili Titovim partizanima, nosio je rukopis sa sobom. Kad je štamparski kolektiv, čiji je član bio, opkoljen za vrijeme šeste njemačke ofanzive na Liku u maju 1944 i morao da se probije kroz neprijateljski obruč, pohranjen je sav suvišni prtljag u špilji podno Plješevice. Tu je bio rukopis *Ključa*. Nijemci su otkrili špilju i uništili sve što su u njoj našli. Kad je Gottlieb potom bio poslan u Južnu

Italiju da organizuje pomoć Židovima u Topuskom i evakuaciju onih Židova koji su bili nesposobni za borbu ili rad, rekonstruisao je u Bariju propali rukopis. Nije nam poznato kada je dao glavnome junaku *Ključa* ime Tarnopolski, ali se u njegovim papirima iz Barija nalazi zabilješka: *Tarnopolsky Juda 10/V 1895 — Oestr. Staatsf. Czernowitz, Tarnopolsky Beno, Haifa, Hadar hakarmel, Pewsnerstr.* 18. Došavši u Palestinu Gottlieb je *Ključu* dao konačni oblik dovršivši taj posao oko Nove godine 1946. No po tragičnoj pozadini i po jetkom humoru ova je priča odraz ranijih doživljaja; ona prikazuje tri čudesna dana, u kojima je zagonetni poljski Židov Tarnopolski unio nevjerovatnih promjena u jednolični život što ga je Gottlieb provodio godine 1941 u ćeliji zatvora bečke policije, s jednim bečkim advokatom i sa solunskim vrhovnim rabinom.

Najveću nadu polagao je Gottlieb upravo u *Ključ od velikih vratiju*. Izdavačko preduzeće „Am oved” odmah je izjavilo gotovost da izda hebrejski prevod. „Am oved” preuzeo je rukopis koncem 1945, platio predujam i potpisao ugovor početkom 1946. U isto vrijeme poslao je Gottlieb hrvatski original prijateljima u Zürich i u New York, ne bi li ondje pokušali da nadu izdavače. Kratku sinopsu *Ključa* predao je Ladislav Teltsch, nećak Davida Spitzera, izdavačkom poduzeću „Libro Libre” („Slobodna knjiga”) u Meksiku, premda je bilo vrlo nevjerovatno da će ono moći da izda djelo. Dotle je izdalo svega dvadesetak knjiga, a primilo je na izdavanje oko trista i pedeset rukopisa. U ime izdavača pisao je Hinku Egon Erwin Kisch pismo u kojemu razlaže da u Meksiku nema nikakvih mogućnosti za objavu te knjige, što on neizrecivo žali, jer je „zamisao savršeno nova i neobično zanimljiva, i nema sumnje da će knjiga u budućoj Evropi izazvati pažnju i naići na priznanje”.

Međutim je Gottlieb preveo *Ključ* na njemački i poslao posredstvom „Moadim” u New York, kao i u Buenos Aires. Argentinski agent javio je da je knjigu plasirao i čak je najavio predujam, ali je poslije stvar utihnula i nije bilo ni predujma ni knjige.

Povoljnije su bile vijesti iz New Yorka. 5. 7. 1946 javlja agent Max Pfeffer „Moadim”-u:

„Imate pravo, nije loša stvar. Ali nešto smeta: volio bih da su figure i milje izvan vremena. I da su izvan određenog mjesta, da se ukloni veza s Hitlerom o kojoj niko više neće da čuje. Ali bez obzira na tu grešku, koja bi se možda dala popraviti, stvar je pisana originalno i dobro, mada se prosječni čitalac neće lako snaći. Ne znaš da li da shvatiš događaje realno, znanstveno ili kao fantaziju. Bilo bi dobro kad bi g. Gottlieb napisao kao neki uvod, upravo *ključ knjizi*, da se čovjek mogne razaznati. U tom uvodu trebalo bi da se pozove na djela ili rezultate poznatih fizičara, da bi opravdao svoja tvrdjenja i zbivanja. Ali ako je knjiga zamišljena samo kao fantazija, onda je moj predlog, dakako, neumjestan. Svakako treba da znam što da kažem izdavačima. Kako bilo, mislim da ste mi iza godinâ poslali prvi put materijal koji se izdiže iznad konvencionalnih i zbog toga neupotrebljivih književnih djela.”

I zaista, naskoro je Max Pfeffer javio da je ugledni izdavački zavod Simon and Schuster, Inc. spreman da izda knjigu. Izdavači su platili 750 dolara u ime predujma na honorar. Time počinje dugačka korespondencija oko prevoda, ispravaka prevoda, korektura, ilustracija i opreme knjige. U januaru 1947 vjeruje se da će knjiga izaći u proljeću, ali ona izlazi tek 25 septembra te godine.

Mada Gottlieb nije pristao na uklanjanje momenata koji su vezani za vrijeme i sredinu, izazvala je knjiga nepodijeljeno odobravanje literarne kritike u vodećim novinama i časopisima. Ali široka publika nije se zagrijala za *Ključ*. Max Pfeffer je pravilno ocijenio ukus američke publike u ono vrijeme. Teško je reći da li je knjiga izašla prekasno ili prerano. Izdavači su zategli objavu knjige svega za oko pola godine više nego što je trebalo za prevođenje, štampanje itd., pa je jasno da nije to zakašnjenje bilo presudno, kad je već u julu 1946 literarni agent tvrdio da američka publika neće da čita o hitlerizmu. Ali je možda *Ključ* izašao prerano, jer je poslije nekoliko godina donekle prebrođena averzija protiv beletristike koja oživljava nacističku epohu.

Svakako su vijesti iz New Yorka bile sve rjeđe i nepovoljnije. Prvo izdanje nije pokrilo ni troškove štampanja, a iza njega nije uslijedilo drugo. Konačni je izvještaj, koji je stigao 4. 8. 1948, bio negativniji nego što su mogla da predvide i najpesimističnija, ionako splasnuta predviđanja: predujam, koji je izdavač platio pri prijemu rukopisa, bio je veći nego honorar u definitivnom obračunu. Gottlieb bilježi u dnevniku: *Moram pokopati sve nade koje sam imao u vezi s tom knjigom. Što imam još da pokopam?*

„Am oved” je namijenio rukopis novoj biblioteci, ali je njeno ostvarenje odgađano od mjeseca do mjeseca. Kad izdavač nije mogao ni u februaru 1947 da odgovori kada će izaći djelo, koje je po prvotnom dogovoru trebalo da izađe prvih mjeseci 1946, vratio je autor predujam i zatražio povrat rukopisa. Iza nekog vremena našao se nov izdavač koji je bio spreman da izda knjigu, ali dok su još prethodne pripreme oko izdavanja bile u toku, dolazi 29 novembar 1947, izbijaju nemiri, pa se opet odgađa izdanje. *Ključ* je na hebrejskom jeziku izašao tek iza Gottliebove smrti, u književnom prilogu mapajskih novina „Hador” (od 28. I. do 22. 4. 1949). Tek iza toga ostvario je „Am oved” seriju koju je zamislio još 1945 i kao jedno od prvih djela u toj biblioteci izlazi *Ključ od velikih vratiju* godine 1950.

*

Ali da se vratimo s Gottliebovima na onu tačku na kojoj je Hinko završio u Giveat Rambamu dva svoja najvažnija djela poslijeratne epohe i počeo borbu za njihov plasman.

Koncem 1945 preselili su se Gottliebovi u stan u četvrt za nove useljenike u Holonu koja se upravo gradila. U preseljenju iz bogataške vile i lijepe okolice u novi, sasvim jednostavni useljenički šikun vidjeli su uspon, jer su sada postajali od gostiju pravi stanovnici zemlje, kako je Hinko rekao Tajberovima pri oproštaju. A kaka je bila ta nova stanbena četvrt?

Usred pješčane pustinje dignuto je nekoliko nizova kuća, što prizemnih, što jednokatnica. Trebalo je „protekcije”, da dvoje ljudi bez djece dobiju jedan čitav stan u prizemnici, od sobe i još s nuz-prostorijama. Inače su takve stanove davali samo porodicama s djecom. Ostali su se morali smjestiti po dvije porodice u dvosobni stan, i prošlo je podosta godina dok su se raselili u novije šikune, tako da je u svakom stanu ostala samo po jedna porodica.

U toj ulici, punoj bijede, problema, svađa i dječje vike, u kojoj su novi useljenici iz različitih evropskih i orijentalnih zemalja trebalo da se srode u jednu sredinu, Hinko i Ruža hrabro su primili na sebe teret novog početka. A početak je bio itekako težak.

*

Doduše, Hinku je ukazana čast kao piscu i cionističkom intelektualcu iz Jugoslavije, koja je iz mnogo razloga uživala i dobar glas i izvanredne simpatije u židovskom jišuvu Palestine. Nekoliko nedjelja iza dolaska u zemlju, 4 maja, imala je telavivska publika prilike da ga pozdravi u velikoj i dupke punoj dvorani Muğrabi, u okviru „Živih novina” Novinarskog udruženja. Tamo je pročitana njegova priča *Metuzalemov konac*, a on je održao kratak govor u kojemu je opisao kako je od Titovih partizana naučio: gdje ne pomaže hladni razum, tamo treba glavom kroza zid. U okviru „Živih novina” pozdravljeni su i igrači splitskog „Hajduka”, koji su onda gostovali u Tel Avivu, pa se to veče razvilo u oduševljenu manifestaciju simpatija za Jugoslaviju koja se još nalazila u borbi.

Novine su registrovale pojavu Hinka Gottlieba i izrazile nadu da će se ukorijeniti u židovskom jišuvu Palestine i doprinijeti njegovu kulturnom i književnom razvitku. Već 11 maja objavljen je u književnom prilogu „Davara” Gottliebov klasični *Kadiš u šumi*, koji je poslije izašao nekoliko puta i u hrvatskom originalu i u prevodima na različite jezike, pa je čak ušao, kao jedini predstavnik jugoslovenskog židovskog književnog stvaranja, u antologiju koja je objavljena pedesetih godina na španskom u Meksiku. Još prije *Kadiša* izašla je u mapamskim novinama „Mišmar” njegova noveleta iz partizanskog života *Jeste li siti, drugovi*. U julu je objavljen kratak odlomak iz još nedovršenog *Ključa od velikih vratiju*.

Iza ovog početka, koji je mnogo obećavao, počinju da se gomilaju teškoće.

U toku 1945 bio je Hinko, kako smo vidjeli, zaposlen uglavnom aktovkom *Izgorjela šuma* i pričom *Ključ od velikih vratiju*. Kako je dovršavao odlomke, tako je dovršavan i hebrejski prevod *Ključa*. Nije bilo vremena da se prevedu ranije priče i pokuša njihovo plasiranje. Tek 1946 izlaze prevodi Hinkovih ranijih i novih djela u različitim novinama i časopisima, a najviše u književnom prilogu „Davara”. Veliko je zadovoljstvo pričinjavalo i piscu i prevodiocu, što su Hinkove priče redovno objavljivane na najodličnijem mjestu, na čelu književnog priloga „Davara”, dok su ga s lijeva i desna pratili prilozi najpriznatijih hebrejskih pisaca, Jakova Fichmana,

H. Hazaza, G. Šofmana i sličnih, a ispod njegove priče štampane su pjesme poznatih pjesnika različitih škola.

1946 godine izašli su, pored drugog odlomka iz *Ključa*, prevodi novela, objavljenih ranije u zagrebačkom „Omanutu“: *Dozvola boravka*, *Legenda*, *Hromi davao u Berlinu*, te u nekoliko nastavaka njegova humoreska iz telavivskog miljea *Pet funti, gospodine*. Slijedeće godine objavljeni su prevodi *Sat izbija ponoć*, *Gospodin Pipek* (izašao tridesetih godina u „Politici“ s potpisom Tihomir Jarebica). Iste godine izlazi u jednoj antologiji ratnih novela, pored *Kadiša u šumi*, još jedna priča iz partizanskog života *Par cipela*, a u drugom zborniku izlaze članci o partizanskim finansijama i o kulturnom životu u partizanima.

*

Dovršivši svoja dva glavna djela Hinko je počeo da razvija književnu djelatnost u različitim pravcima. Na narudžbu je pisao skečeve za izbornu kampanju u telavivskoj gradskoj općini i feljtone. Ali to mu je išlo teško od ruke, i vidjelo se kako trpi od te naručene rabote. Zato mu taj posao i nije uspijevao. Nije mu uspijevao ni rad na ratnim motivima — kao da je iscrpao taj izvor u *Ključu*. U rukopisu je ostalo nekoliko priča koje je ili tek započeo ili ih je dovršio, ali nije bio njima zadovoljan.

Sasvim su drukčiji bili rezultati kad se zanio u prošlost, bilo u daleku historiju židovskog naroda bilo u život posljednjih generacija. 1946 nastaju i izlaze na hebrejskom *Legenda o zimskom kaputu* (objavljena i u „Jevrejskom almanahu“ za god. 1955/56), i *Jalta*, snažna priča iz doba gaonata. 1947 nastaju i izlaze na hebrejskom *Morenu Mešulam* i *Tragom djeda Eliezera*, u kojima se najfantastičniji motivi isprepliću s autobiografskom građom.

Različite je sreće bio u obradi materijala iz sadašnjice. *Švicarski sat*, napisan u prva tri dana mjeseca marta 1948, objavljen na hebrejskom 2. 4. 1948, duboka je studija židovskog čovjeka koji živi na dva plana, od kojih je „gornji“, idealni svijet, čist i nedotaknut od prljavština njegovog materijalnog bitka. Ali taj židovski čovjek ne mora da živi baš u Tel Avivu, on može da živi ma gdje, te je u neku ruku nastavak novele *Šimon izumilac*, koja također prikazuje židovskog čovjeka koji živi na dva plana — u svijetu fantazije, u kojemu je ostvario svoje velike izume i kreće se po bogataškim ulicama Londona, i u realnosti srednjoevropske predratne kafane, gdje ostaje dužan konobaru za skromnu crnu kafu koju pije sanjajući o svom umišljenom svijetu. Zbog dužine, ova novela, i pored sve vrijednosti, nije mogla biti objavljena. I kad se radnja smjesti u Tel Aviv, ne mora ona da nosi autentični biljeg onoga što je u suštini značajno za novu židovsku sredinu.

Kad je Gottlieb posegnuo za materijalom iz svoje najbliže okoline, kad je oblikovao sudbine šikunskih ljudi (*Rodio nam se sin*) ili kad je izvajao maloga siromašnog dječaka, i njegov nezasluženi sukob s razredom i učiteljicom (*Dobro djelo*), onda priče dišu atmo-

sferom nove sredine, koja se rađa iz vrtloga svih tih sudbina koje su svaka roman za sebe, a pri tome imaju opće ljudsko značenje.

*

Hinko Gottlieb nije nikad bio „marljiv“ pisac. „Rađao“ je u mukama. Kad je „prodro“ pa smo vjerovali da bi mogao plasirati po jednu kratku priču svake nedjelje, zapisao je 3. I. 1948: *Kako si to dobri Cvi zamišlja — da ću ja svaki tjedan napisati priču. A u svoje najbolje vrijeme nisam bio kadar napisati više od deset na godinu, što smatram poštenim rezultatom. Mrzi me čitati vlastitu stvar koju sam za dva dana napisao.*

Za svaku se priču spremao i predano pribirao građu, ako je priča bila zasnovana na historiji ili na znanstvenim idejama. U njegovim zapisima ima opširnih i znalačkih studija s medicinskog područja za priču o nacističkim „znanstvenim“ pokusima, točnih geografskih bilježaka za jednu robinzonijadu, itd. itd.

Pa kako nije mogao neprestano da „stvara“, Gottlieb se 1947, obodren nadama u uspjeh američke edicije *Ključa*, latio da sastavi zbirku svojih ranijih i novih novela na njemačkom jeziku. Koncem augusta predao je zbirku agenciji „Moadim“, da je pokuša plasirati u različnim zemljama. Zbog nekih nesporeduma s tom agencijom obratio se poslije i izravno Maxu Pfefferu u New Yorku, ali je rezultat bio negativan. Interes za priče te vrste je minimalan, javlja agent. Poznati časopis „Aufbau“ počeo je da objavljuje novele, ali je to prestao da čini — zbog pomanjkanja interesa od strane čitalaca.

Hinko je hrabro snosio sve te teškoće. Bilo mu je krivo što je kao pisac bez imena i ranga osuđen na „prisilni rad“, ali je nastojao da se tome prilagodi. Vodio je računa i o teškoćama koje su povezane sa samom činjenicom da se svaka stvar morala prevesti i da se tu nije radilo o lakše prevodivim člancima, nego o beletristici. Hinko je pisao gdjekad hrvatski, pa prevodio sam na njemački, da bi omogućio eventualni plasman u drugim zemljama, a gdjekad je odmah pisao njemački bilo da bi „skratio postupak“ bilo što je stvar zamislio od iskona na njemačkome kojim je suvereno vladao. I u jednom i u drugom slučaju morao je da se trudi da bi olakšao posao prevodiocu ili prevodiocima. Tužio se da je teško stvarati kad čovjek piše na jeziku od čijih je izvora otsječen. A što se tiče hebrejskog prevoda, unapred je računao s time da će se mnoga nijansa izgubiti. Prema onome što je upoznao od modernog hebrejskog duhovnog života — doduše samo kroz ogradu prevoda — došao je do zaključka da su *Židovi u Palestini zapali iznova u primitivnost mišljenja zbog toga što hebrejski jezik nije dovoljno adaptiran za suvremene potrebe.*

*

Koliko zbog doba i zdravstvenog stanja, toliko zbog književnih uspjeha u prošlosti, bilo je prirodno da se Gottlieb u Palestini lati književnosti kao zanimanja. Ali još prije nego što su iskrsele sve

pomenute teškoće i zadavale udarac za udarcem njegovim nadama, bilo je jasno da se u sitnim prilikama malene židovske zajednice, koja se nalazila u gigantskoj borbi za slobodu useljenja, pa poslije za ostvarenje židovske države, jedva može živjeti od pera — ako čovjek nema nikakvog izgleda za uhljeblje u stalnom namještenju. Kroz čitavu godinu 1945 Gottlieb je dobio svega nekoliko honorara za svoje objavljene radove koncentrirajući sve svoje napore u izradu *Izgorjele šume* i *Ključa od velikih vratiju*. Pa i kad je na razmeđu 1946/1947 dobio honorar iz New Yorka, nije to bilo dovoljno za dugo vremena. Sve u svemu, honorari za književna djela, koji su, uostalom, pritali sasvim neredovito i nepouzdana, bili su vrlo daleko od toga da podmire i onaj i više nego skromni budžet izdataka kojim su Hinko i Ruža zadovoljavali svoje na minimum skresane potrebe. Nisu primali nikakve pomoći. Štaviše, savjesno su otplaćivali pozajmicu Jevrejske agencije, koju su dobili kao svaki useljenik prilikom dolaska u zemlju, i revnosno plaćali poreze i prinose narodnim fondovima. A ko god je došao njima, mogao je biti siguran da će biti počašćen voćem, kafom i kolačima.

Jer potrebe koje nisu mogli da podmire Hinkovi književni honorari, morao je da pokrije Ružin poslastičarski rad. Dobivši dozvolu da peče kolače u stanu, i alokacije različenog materijala, u godinama kad je bilo teško dobiti brašna i šećera, masti i mandula itd., Ruža je — nije to nikakva hiperbola nego sušta stvarnost — zasukala rukave i radila od ranoga jutra do kasne večeri. Počela je time još u Giveat Rambamu, a proširila posao u Holonu. Morala je da nabavlja materijal, i mušterije, da se ravna po njihovom ukusu i zahtjevima, i da peče, uglavnom bez ikakve pomoći. Ruža je bila prva, ili jedna od prvih, između useljenica iz Jugoslavije koja je počela da se obrtimize bavi kućnim poslastičarstvom. Ona je utrla put kojim su poslije krenule druge naše žene otkrivši u poslastičarstvu zanimanje koje ih je činilo produktivnim članovima zajednice i nezavisnim od socijalne pomoći.

Hinko je pomagao u obračunavanju, pisanju računa, evidenciji, pa i u otpremi. On je i u taj posao umio da unese svoju književničku dušu, čak i kad mu je moralo biti jasno da beskorisno rasipa svoj talenat. Česti prekidi električne struje 1946 pričinjali su Ruži veliku štetu, utoliko težu što je uopće bilo teško nabaviti materijal i naknaditi ono što se pokvarilo.

*

Hinko je imao i „svoje“ korespondencije. 10. 8. 1947 upozorava — dakako pismom na hebrejskom — holonsku mjesnu općinu da psi bez gospodara, koji se šunjaju ulicama, ometaju noćni mir. Ne zadovoljava se iznošenjem stanja, nego daje savjete kako da se riješi to pitanje. Više od pasa trpio je od dječurlije, jer ga je kod nje smetala ne samo bučnost nego i izlivi divljaštva, pa i prave okrutnosti. Nije mu bila utjeha da holonska djeca, koja provode velik dio dana na ulici dok im roditelji idu za kruhom, nisu ništa

gora od druge takve djece. U njima je vidio mladu generaciju koja će poslije odrediti ton židovskom jišuvu.

A ona pješčana pustinja, u koju ga je udes bacio, izazivala je u njemu miješana osjećanja. Gdjekad bi ukazivao na to da se u tom pijesku osjeća kod kuće, jer je rođen (5 maja 1886) u pjeskovitom Đurdevcu u kojemu je probavio prvo djetinjstvo. Ali kako njegove uspomene iz 'djetinjstva nipošto nisu bile vedre — što dokazuju i njegova književna djela, u kojima se djetinjstvo odražuje u sumornim bojama — ne može nas čuditi što ga je holonsko pješčano more samo nekoliko puta inspiriralo na književno stvaranje (naprimjer, duhovita i vedra dječja priča *Odakle Holonu pijesak*; pa *Izlet u irealno*, fantazije jedne šetnje kroz pijesak). Ta je pustinja očito budila u njegovoj duši strah koji se odražuje u početku jedne nedovršene priče: *Na kraju šikuna, gdje cementna cesta najednom prestaje kao odsječena, stoji mala nedovršena kuća. Osamljenost njezina uvećaje ne samo susjedstvo golog pješčanog pruda nego i praznina velikog broja gradilišta. Bezizlaznost: teška mora: biti posljednji osamljen i zaboravljen, u opasnosti da te proguta taj nezasitni pijesak, kako je već progutao sav nastavak cementne ceste...*

Ako su spoljašnji i unutarjni uslovi života bili i suviše teški, a ono su se Gottliebovi svojski trudili da niko ne nasluti kako oni podnose taj teški život i naporni rad i kako to sve tjelesno i duševno utiče na Hinka. Ali u dnevniku zapisao je 8. 3. 1948:

Kako je brzo i lako sav naš krug znanaca, koji žive u dobrim građanskim prilikama, uzeo na znanje naš privredni i socijalni (sic!) silaz. Da nas dvoje starih, istrošenih i strahovito umornih ljudi moramo s pravom mukom, u blatu i nedostojnoj sredini, da privredimo ono malo groša koliko stoji naš siromaški život i da pri tome vršimo posao, koji prelazi naše tjelesne (i duhovne) snage, jer traje še-snaest sati na dan. Bilježe s mnogo simpatija, da ne padamo nikome na teret i hrabre nas, neka lijepo ustrajemo na tom putu.

Ne, mi ne padamo nikome na teret. Ali meni su premnogi ljudi dojadili. Uvijek mi iznova pada na um Heineova pjesma: „Geben mir Rat und gute Lehren“.

Mada je taj zapisak iz proljeća 1948, dakle tri godine iza dolaska, nema sumnje da je on vjeran odjek situacije u kojoj su Gottliebovi živjeli kroz čitavo vrijeme. Bili su okruženi prijateljstvom, ali se ono nije odrazilo u djelima koja bi mogla iz osnova da promijene njihovo stanje. Njihovi znanci i prijatelji, koji su ranije stigli u Palestinu, živjeli su sređenim građanskim životom. Mnogi od novih useljenika, koji su stigli u Palestinu zajedno s Gottliebovima, uspjeli su ko brže ko sporije da se kako-tako skrase. Gottliebovi su snosili hrabro svoju materijalnu mizeriju, ali je ona izgrizala Hinkovu dušu utoliko više što se velike nade u književni uspjeh, koji se već činio na domaku, nikako nisu ostvarivale onim tempom koji bi bio potreban da obodri tjelesno slomljenog i tolikim ličnim i općim nesrećama pogođenog pisca i da mu obnovi vjeru u sebe i u svijet.

Ali to ne znači da Gottlieb nije imao i uspjeha, i časova kad bi bio srećan, da nije bilo očajničkog bola koji je nosio u sebi, i da mu nije podmukla bolest podgrizala životno korijenje.

Ako su se Gottliebove priče na hebrejskom štampale rijetko, a gdje kad dugo posle predaje prevoda redakcijama, bilo je to redovno samo zbog toga što ograničeni obim dnevnih novina i književnih časopisa nije nikako mogao da apsorbira ni maleni dio hebrejske literarne produkcije koja je bila vrlo obilata. Priznati pisci, koji su ugovorima bili povezani s redakcijama, imali su prednost pred „autsajderima”. Ali „autsajder” Hinko Gottlieb bio je primljen srdačno od redakcija i od publike, i kao što je već gore natuknuto, bilo je vremena kada se mogla bez teškoća smjestiti i po jedna kratka priča svake nedjelje. Poznati i nepoznati govorili su o dubokom utisku koji su na njih učinile Gottliebove priče. Njemu su bila draga ta priznanja, kao što su draga svakom piscu kao dokaz da ne stvara u zrakopraznom prostoru. Ali ga nikakva priznanja više nisu mogla učiniti srećnim.

U posljednjoj godini života još je napisao nekoliko priča koje se mogu mjeriti s njegovim najboljim djelima iz ranijih godina. U toj je godini počeo da vodi i dnevnik. To je bilježnica u crnim koricama u kojoj je ispisao 118 strana svojim sitnim, šiljastim, jasnim rukopisom. Prvi datirani zapis, na šestoj strani, nosi datum 20. 12. 47. Na prvih pet strana prepisao je s raznih papirića i notesa misli i slike, i nekoliko citata iz Spinozine „Etike”. Sve je to htio da sačuva da se ne bi izgubilo u moru papira. Prvi zapis u bilježnici na njemačkom je jeziku, a u prevodu glasi: *Što ti samo doleti, to su pitome misli. Divlje moraš da uhvatiš*. Drugi je jednako značajan za Gottlieba: *Hipoteka na kulu u oblacima*. Poslije je nadopisao prvoj misli, i opet na njemačkom: *Silom trpajući smione i buntovničke misli u pitomu sintaksu*.

Prešlo bi okvir ovog prethodnog prikaza kad bismo pokušali da bar i u najkraćim crtama donesemo sadržinu dnevnika. U njemu se isprepliću najličniji zapisi s refleksijama na burne peripetije historijske godine 1947/48, književni nacrti s političkim mislima, sudovi o knjigama i piscima s oštromunim zapažanjima o herojskim, ali i o trivijalnim, a vazda karakterističnim popratnim događajima velikih dana.

Holon je i sam bio front kroz mnogo mjeseci. Dvaput je pušćano tane pogodilo u Gottliebov stan. Da se jedanput nagnuo samo malo više ustranu, bilo bi ga tane pogodilo u glavu. Zamračenje stanova, koje je savjesno vršeno kroz čitavo to vrijeme, onemogućilo je književni rad, pa i zapisivanje u dnevnik po večerima, jer se zbog vrućine moralo otvarati prozore i vrata, pa makar se zbog toga i moralo trnuti svjetlo.

U toj godini Gottlieb je napisao nekoliko vrlo uspješnih dječjih priča koje su objavljene u vodećem hebrejskom dječjem časopisu „Davar lijeladim” i izazvale pravo oduševljenje. Za jednu od njih

zapisuje Gottlieb (11. 1. 1948): *Priča „Odakle u Holonu pijesak” sviđa se i Ruži i Cviju i Cili. I ja sam donekle zadovoljan. Među njegovim papirima nalazi se desetak započetih priča, svaka s velikim početnim zamahom, ali prekinuta prije nego što je stigao do zapleta, a kamoli da se može nazreti rasplet. 30. 12. 47 piše u dnevniku: Danas završio priču „Dobro djelo”. Htio sam napisati priču za djecu, ali pod perom je izišlo nešto drugo. Sve što pišem, trebalo bi kao mutni mošt pustiti da odavre i da se izbistri. Drugi dan nadopisuje: Konac u priči „Dobro djelo” treba popraviti. Uostalom, priča je izašla u književnom prilogu „Davara” (13. 2. 1948) bez ikakvog „popravka”, pa je prenijeta i u arapski tjednik Histadruta. Naskoro iza toga došao je u redakciju srednjoškolski učitelj, koji je želio da izrazi oduševljenje svoje i svoja dva školska razreda s kojima je čitao *Dobro djelo*. Kad su to pričali Hinku, on zapisuje u svoj dnevnik (27. 3. 1948): *Hvala tome nepoznatom čitaocu. Ne vjerujem da mi je ikad ikoje priznanje bilo prijatnije. Priča može da bude dobra ili loša, ili tek osrednja, to nije bitno, kad je samo uspjela da izgradi most između mene i čitaoca kojemu je bila izvorom zadovoljavajućeg doživljaja. — Ali na kraju mojih dana — kako će to biti?, dodaje sumorno.**

Bilo je to iza što je zapisao u dnevnik da poslije šest godina oskudice, siromaštva, patnje i nesreće počinje i starost da tišti (14. 1. 1948); da proživljava stadij depresije (8. 2) koji mu priječi da dovrši sasvim laku, neproblemsku feljtonsku priču, tako da ni poslije tjedan dana (15. 2.) nije napredovao, jer ne može da svlada nevoljkost kojoj je izvor u lošem tjelesnom stanju. 18. 2. piše: *Ne vidim ništa pred sobom. Idem u maglu. Različni nacrti priča ostaju neostvareni, drugi se ostvaruju, ali je rezultat jalov. 27. 1. 48 svršio je pripovijest Biće da se drukčije zvao. U dnevnik zapisuje: Efemerna stvarčica bez naročitih pretenzija, ali možda će se svidjeti. Pisana za goli hljebac. Redaktorima se nije svidjela i nije štampana.*

Iza uspjele priče *Švicarski sat* opet neuspjeh. 10. 4. zapisuje u dnevnik: *Radim na tendencioznoj pripovijesti. Džepokradica diže novčarku jednom lihvaru. Mogućnosti koje se time daju prelaze okvir mojega sadašnjeg umjeća. Nemam ni za šta volje. Opet sam jednoć na dnu. Dva dana docnije dodaje: Svršetak pripovijesti o džepokradici sa svim pojedinostima imam u glavi gotov, a ne nasmažem snage da prebrodim mrtvu točku na koju sam stigao. Koliko takvih dana, koje sada rasipam u besposlici, imam još pred sobom? A kad je dovršio stvar, nije se svidjela i ostala je u rukopisu.*

*

Nadasve je tragičan nedovršeni pokušaj Gottliebov da napiše monografiju o dr Aleksandru Lichtu. Ljeti 1948, kad je Hinko i pored bolesti — ili možda upravo zbog nje — počeo da sistematski uči hebrejski, jer nije znao što da počne sa sobom, kako konstatira u dnevniku, zapisuje 20. 6.: *Neprestano mi kruže misli oko Šandora Lichta. Trebalo bi konačno da mu se javim. Poslije desetak dana stiže*

vijest da je dr Licht umro u Ženevi 27. 6. Gottlieb predlaže da se napiše monografija o Lichtu, a Hitahdut ole Jugoslavija poveri njemu taj posao. Kad prolaze dani, a da Gottlieb ne dobiva nikakvu pismenu zamolbu niti odbor Hitahduta stupa s njime direktno u kontakt, on je duboko povrijeđen. Premda zna da je *on jedini od jugoslovenskih Židova koji bi mogao na dostojan i doličan način izvršiti taj zadatak da ne ispadne na kraju banalna krparija* — ipak odlučuje da će čekati još nekoliko dana i onda otkloniti. Razlog zapisuje 24. 7.: *Iz načina kako su moji prijatelji prišli toj stvari, dobivam impresiju kao da su meni htjeli učiniti uslugu.*

I pored te napetosti i s najbližim prijateljima, Gottlieb marljivo skuplja materijal za monografiju. Piše nekrolog, koji je trebalo da izađe u dnevnim novinama, ali je objavljen u zborniku Keren Kajemet Lejisraela 1951, u kojemu su skupljeni prikazi prvoboraca povodom pedesetogodišnjice Jevrejskog narodnog fonda. 31. 8. zapisuje Gottlieb: *Pitanje monografije dovedeno je u red. Ali za mene nastaje pitanje, hoću li moći da je dovršim. Prekjuče imao sam jak napadaj, ne znam ni sam čega. Odonnda se osjećam loše. Danas sam bio kod liječnika. Tlak krvi jako hypotoničan. I srce ne radi dobro.*

Još je dospio da napiše uvodnu glavu monografije *Ovako je počelo*, ali dalje nije stigao. On, koji je bio pozvaniji nego iko da napiše monografiju o Aleksandru Lichtu i o jugoslovenskom cionizmu, kojega je nestalo s historijske pozornice zajedno s Lichtom, — rušio se sve više pod napadima bolesti koje je, koliko je god mogao, kriio i pred najbližom okolinom. Neumoljivi svršetak bio je sve bliži...

*

Hinko Gottlieb još je kao petnaestogodišnji gimnazijalac u krugu svojih drugova bio poznat i uvažen autor mnogobrojnih patriotskih, prigodnih i ljubavnih pjesama i desetaka priča. U „Židovskoj smotri“, prije Prvog svjetskog rata, objavio je rukovjet pjesama u kojima se već ispoljuju dvije značajke koje ostaju dominantne i u cijelom njegovom kasnijem književnom stvaranju: patos, kojim se odnosio prema tematici, i satirički oblik u kojemu je izrazio taj patos. Između dva svjetska rata šibao je lijevo i desno svojim glosama u stihovima koje su objavljivane u „Židovu“. Pored toga saradivao je u „Gideonu“, „Hanoaru“, „Haavivu“ — i u „Politici“. Uređivao je „Omanut“ u kojemu je objavljivao priče, pjesme, eseje, polemike, prevode iz židovske i hebrejske literature, i još u martu 1941 objavio je u posljednjem broju izrazitu antihitlerovsku *Pretproljetnu pjesmu*. Učestvovao je u prevođenju „Antologije hebrejske književnosti“. Povodom osamdesetogodišnjice Heineove smrti objavio je u izdanju „Omanuta“ zbirku prevoda njegove lirike, koje je kritika u novoj Jugoslaviji ocijenila kao jedne od najboljih u srpskohrvatskoj književnosti. Pisao je aktovke i komedije od kojih su dvije izvedene s uspjehom. U Zagrebu još je dovršio prvi, u sebi

zaokruženi dio romanske trilogije iz zagrebačkog židovskog života *Tri kćeri Geierove*, ali je rukopis propao u Tomašićevoj ulici broj 10. Iza ratnog kataklizma još je nasmogao snage da nastavi s književnim stvaranjem i da zatvori krug svoje tematike koji bi se mogao opisati riječima *od potopa do potopa* — od općeg potopa Noahovih dana do potopa krvi i suza u kojemu je nacizam utopio svijet. I pored starosti, iznemoglosti i bolesti još je uspio i dospio u posljednje tri i po godine u Erec Jisraelu da u svojim djelima dade izražaja ne samo onome što je doživio u daljoj ili neposrednoj prošlosti, i što je nestalo u nepovrat, nego i onome što je trajno i djelotvorno u čitavoj židovskoj historiji, pa i onome što se obnavlja i rađa u podmlađenoj židovskoj zajednici Erec Jisraela.

*

Lik Gottlieba književnika i stvaraoca, koji je u dubini duše bio pjesnik dalek od stvarnosti, ostavio je tragova u historiji jugoslovenskog židovstva, u razvitku jugoslovenske književnosti i u kulturnom životu obnovljenog Jisraela. Ali otkako je Hinko Gottlieb ušao u vječnost, ne treba više književnik da prekriva nezaboravni lik čovjeka koji nam se urezao u dušu. I zato neka nam bude dozvoljeno da iz njegovih dnevnika prenesemo posljednje stranice na kojima zabilježbe bivaju sve ređe, ali i sve dramatičnije i potresnije. Skinućemo veo, kojim je on kroz sve te godine ljubomorno čuvao svoje najdublje i najtragičnije tajne ne samo pred strancima nego i pred prijateljima, pa i pred Ružom koja mu je, otkako su se upoznali, bila i najvjerniji životni drug, i prvi čitalac i kritičar svega što je napisao, i najustrajniji potstrekač na stvaranje, i majka sinova koje su izgubili.

Historijska istina traži da prenesemo i što je u te dane zabilježio o mladoj izraelskoj državi o kojoj se u dnevniku nalazi mnogo ranijih zabilježbi pisanih s oduševljenjem ili razočaranjem, s ponosom ili ogorčenjem, sa strahom ili samopouzdanjem, ali svagda s ljubavlju i s vjerom u njenu budućnost. U tome što je Hinko Gottlieb tada zabilježio, skupljen je sukus njegova svetozrenja, upravo njegova oporuka. Ono upotpunjuje lik čovjeka koji će pod vidom vječnosti da se slije s likom pjesnika.

1. 9. (1948) *Danas je Ružin rođendan. Među nama postoji neizrečena konvencija da prelazimo šutke preko naših rođendana. Svaki dan u septembru sadrži uostalom spomen na nešto bolno, neizrecivo bolno.*

A koji dan nije za nas ispunjen bolnim uspomenama?

U decembru sam predao priču „Rabi Jeruhamov mačak“ (u Cvi-jevom prijevodu se drukčije zove), a juče pisao mi je redaktor srdajčno i oduševljeno da će je štampati. Ali tri četvrt godine pustiše me u neizvjesnosti. Odakle da čovjek uzme potstreka za rad?

2. 9. Danas se za sitnicu osjećam bolje. Znači dakle da mi je stalo do života, pa i do ovog bijednog, nedostojnog i kukavnog života!

6. 9. Sa malo dobra sluha čovjek upravo može slušati kako se gomila nezadovoljstvo u svim redovima i slojevima pučanstva. U nepuna 4 mjeseca uspjela je naša vlada ozlovoljiti svakoga.

Temeljna je pogriješka — po mojem mišljenju — da se u našoj državi previše vlada. Ako je najbolja vlada ona koja se najmanje osjeća, onda je naša vlada doista loša. Nju naime osjećamo sada na svakom koraku i čini se da je po njenom shvatanju građanin objekt, kojim treba danju i noću bez pauze, bez odmora i bez milosti vladati. Princip rabinizma, koji reguliše svaki korak Židova od njegova začeca do njegova preuzeća po anđelu smrti, prenesen je i na civilnu upravu.

Veliki broj svojih odredaba vlada opravdava ratom. Stvarno međutim rata nemamo, a sa Arapima ga predvidivo i neće biti, ako ne dođe do opće konflagracije. Trajno držanje 70—80 hiljada ljudi pod oružjem nepodnosivo je opterećenje, pod kojim se prije ili kasnije cijela naša državna konstrukcija mora slomiti. Zašto vlada ništa ne čini za rasterećivanje jišuva u tom pogledu?

Veliki broj vladinih odredaba tako je reakcionarne i despotske naravi, da sa sramom u srcu moramo pitati: Je li moguće da to Židovi čine sa Židovima?

Usljed trulih kompromisa po kojima pojedine političke partije podijeliše između sebe vlast, izdaju se naredbe, odredbe, ukazi i zakoni koji mogu da izazovu grohot u svakoga tko ima i najmutniju predodžbu o demokratiji. Počam od Ben Guriona do posljednjeg državnog sekretara ljudi su gladni i žedni moći i ne mogu se dosta zasititi. I za volju moći — lične i partijske — političari od zanata upropaštavaju slobodu. I kad više nemaju kud, onda se hvataju nekih teorija o novom pojmu demokratije, koja tobože nema ništa zajedničko sa starim olinjalim i dotrajalim liberalizmom, kojemu nema više mjesta. Država iznad svega! Ali država u kojoj zakoni, vlast, oružana sila i nauka nisu lih instrumenti za odbranu i čuvanje čovjekove slobode, postaje zatvor.

7. 9. Jedna znanica naša, gđa R., posjeduje u Nahariji pansion. Ona je udovica, dva sina su joj u vojsci borci, jedan od njih već dvaput ranjen.

Naharija je bila evakuirana i naša židovska vojska držala ju je sve vrijeme zaposjednutu. Nikad ni na jednu minutu Arapi nisu bili u Nahariji, ali nitko drugi također, osim vojnih lica.

Nedavno je gđa R. pošla u Nahariju da prigleda svoju kuću. Pri tom je morala konstatovati da je sva kuća prosto ispražnjena i opljačkana, kao da je neprijatelj u njoj gospodario. Sav namještaj, sva posteljina, sve stolno rublje, sve suđe i pribor, sve slike, lusteri

i sagovi nestadoše. Židovski vojnici opljačkāše židovsku kuću, koja je bila njihovoj obrani povjerena!

Kad se budu pravile legende o našoj hrabroj vojsci, neka se ne zaboravi ni ovaj detalj.

A uostalom: hrabar može biti samo čovjek. Što se pak vojske tiče, stajaće na najvišem stepenu ona u kojoj će u najvećoj mjeri uspjeti suzbiti instinkte gomile.

10. 9. Smrtni dan moga nesrećnog Vlade. Izgubismo ga, kad smo već vjerovali i bili stalni da smo ga sačuvali. O nesrećo naša nepodnosiva!

Ponosio sam se njime i trebalo je da u životu postigne sve ono što ja nisam mogao doseći. Od poroda njegova bdio sam nad njime i strahovao za njega, jer sam negdje u dubini srca svoga slutio da mi zao udes vreba djecu. Vlado moj, rano moja nezacjeliva!

3. X. Otkad sam posljednji puta zapisivao ovdje, trajno sam bolestan i bolest se moja ne popravlja.

Napisao sam dvije sitne stvari, „Kraljev sud” i „Krava”.

Ali sad mi uopće nedostaje i volje i snage da još nešto pišem. Mislim da sam gotov.

Sutra je rođendan moga Danka. Ja bih volio da sam sutra mrtav.

19. X. 48. U mojoj svjetiljci nema više ulja...

Nedugo iza toga Hinko je prevezen u bolnicu „Asuta”, a odande desetak dana docnije u bolnicu Bejlinson u kojoj je umro u ponedjeljak, 22 novembra, u dva sata noću (20 hešvana 5609). Dan iza toga položen je na vječni počinak u počasnom redu književnika i publicista na groblju u Nahalat Jichaku. Iza deset godina svijetli njegov plemeniti, osjećajni, gospodski, i nadasve tragični lik neumanjenim svjetlom svima koji su imali sreće da dođu u kontakt s njegovom toplom i duševnom ličnošću, ili makar da ga upoznaju samo kroz njegova književna djela.